

B 3547

PhD értekezés tézisei

**Lumineszcencia folyamatok dinamikájának
vizsgálata időbontott spektroszkópai módszerekkel**

Erostyák János

Pécs

1998

PhD értekezés tézisei

**Lumineszcencia folyamatok dinamikájának
vizsgálata időbontott spektroszkópai módszerekkel**

Írta:

Eros ty á k J á n o s

Janus Pannonius Tudományegyetem

Kísérleti Fizika Tanszék

P é c s

1 9 9 8

I. TUDOMÁNYOS ELŐZMÉNYEK, CÉLKITŰZÉSEK

Bevezetés

A lumineszcencia spektroszkópia az anyagvizsgálat évtizedek óta alkalmazott, bevált módszere. Alkalmazási területei rendkívül széleskörűek. A vizsgált objektumok lehetnek atomok, ionok, molekulák és összetett biológiai rendszerek. Az eletronszerkezettől a molekuláris konformáción át a vizsgált minta környezetének hatásáig számtalan fizikai, kémiai, biológiai vagy egyre inkább interdiszciplináris effektus és jelenség vizsgálható a lumineszcencia spektroszkópia eszközeivel. A lézerek biztosította nagy gerjesztési teljesítménysűrűség és új abszorbeáló centrumok megjelenésével számos lumineszcencia effektus került felfedezésre. A rövid impulzusú villanólámpák és a még rövidebb impulzusú lézerek elterjedésével az időbontás alkalmazásának új távlatai nyíltak meg. Bár az időfelbontásban manapság már a 10 fs-ot is elérték, továbbra is új eredmények várhatók a 10^{-12} - 10^{-3} s időtartományon, hiszen számos, az alkalmazások szempontjából alapvető molekuláris effektus az utóbb említett időskálán játszódik le. A 9-10 nagyságrendet átfogó időtartomány többféle, elvileg is különböző technikájú mérőberendezéssel vizsgálható. A tanulmányozandó összetett minták kísérleti és elméleti vizsgálata gyakran különböző tudományterületi megközelítéseket kíván. Például egy biológiai rendszerben előforduló anyag elemzése kémiai és fizikai módszerek alkalmazását is megkövetelheti.

Ez a disszertáció az időbontásos lumineszcencia spektroszkópia (TRLS) módszernek az alkalmazásával, elsősorban a molekuláris fotofizika területén elért eredményeimet tartalmazza. Az évek során többféle TRLS mérőmódszer alkalmazásában és fejlesztésében vettem részt. Ezek közül legszélesebb körben a mintavételezési technikán alapuló mérőelrendezéseket használtam.

Az elmúlt években különféle mintacsoportok TRLS vizsgálatait folytattam, mely kutatások nem egy értekezés készítése céljából folytak, mégis, a közös módszer összefüzi azokat.

A disszertáció vizsgált fő mintacsoportja a különféle lanthanida-komplexek, melyek napjainkban számos fontos helyen nyernek felhasználást a fluoroimmunoassay-től a környezetvédelmen keresztül a kijelző-technikáig. Ezen

alkalmazások elsősorban a komplexekben lejátszódó energia-átadáson alapulnak, mely effektus a mért spektroszkópiai adatokból jól jellemezhető.

A kutatás itt bemutatott eredményei döntően a Janus Pannonius Tudományegyetem Kísérleti Fizika Tanszékén születtek. Az értekezés 2.6.3. és 2.6.4. pontjaiban bemutatott eredményeket a Jyväskylä-i Egyetem Fizikai Kémia Tanszékével való együttműködés részeként Jyväskylä-ben értem el.

A disszertáció két fő részből áll. Az "Irodalmi előzmények, elméleti alapok" az alkalmazott TRLS mérőmódszereket, valamint a fő mintacsoportot jelentő lanthanida-komplexek fotofizikájának alapjait ismerteti. A "Tudományos eredmények" című rész tartalmazza a műszerfejlesztés és a saját vizsgálatok eredményeit.

Célkitűzések

Az 1990-1998 időszakban vizsgálataim a lumineszkáló centrum és környezete kölcsönhatásának formái, azok spektroszkópiai adatokban való megjelenése kutatására irányultak.

A Jyväskylä-i Egyetemmel folytatott együttműködés keretében célul tűztem ki különféle nagymolekulák ps-os időskálán lejátszódó rotációs tulajdonságainak tanulmányozását. Széles hőmérséklet tartományon végzett mérésekkel kívántuk Chl *a*, valamint DBMBF₂ mintákon az egyes spécieszeket azonosítani és a vizskózus közeggel való kölcsönhatást kvantitatíve helyesen leírni.

Céлом volt különféle Eu³⁺ komplexek, mint lumineszcencia centrumok spektroszkópiai vizsgálata, mellyel az irodalomban még nem említett új energia-átadási csatornákat lehetett jellemezni. Ezt részben az irodalomból már ismert, részben még eddig nem tanulmányozott mintákon kívántam elvégezni.

Az energia-átadás paramétereinek vizsgálatához nagy teljesítményű, flexibilis optikai elrendezésű összeállítás készítését tűztem ki célul.

A KFKI-ATKI-, és KFKI-SZFKI-val kooperációban új típusú mikrorétegek lumineszkáló centrumainak vizsgálatát, lumineszcencia tulajdonságainak részletes vizsgálatát tűztem célul.

II. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1. Időbontott emissziós színeképek és lumineszcencia lecsengési görbék mérésére alkalmas lézer lumineszcencia spektrométert (LLS) terveztem és állítottam össze. A JPTE Kísérleti Fizika Tanszékén már működő hasonló célú összeállításból - melynek építésében szintén résztvettem - a fényforrásokat és a monokromátort felhasználtam. Olyan optikai elrendezést terveztem, mely többutas megoldásban alkalmas különböző irányból, akár egyszerre érkező gerjesztő fénysugaraknak a mintába juttatására, és így összetettebb - pl. tranzien abszorpció, termális lencse - mérések egyazon detektorrendszerrel történő elvégzésére. A detektoroldalon számítógépezérelt boxcar integrátort állítottam be és működését számos kísérleti esetre optimalizáltam.
2. Kimutattam, hogy $\text{Eu}^{3+}/\text{TTA}$ komplex micelláris vizes oldatában az Eu^{3+} emissziója nem csak az ${}^5\text{D}_0$ szintről valósul meg. Az ${}^5\text{D}_1 \rightarrow {}^7\text{F}_i$ emissziók lecsengésének és időbontott színeképeinek mérésével közvetlen bizonyítékát adtam, hogy a $\text{TTA} \rightarrow \text{Eu}^{3+}$ energia-átadásban az ${}^5\text{D}_1$ szint is részt vesz.
3. $\text{Eu}^{3+}/\text{TTA}/\text{o-Phen}$ összetett komplex micelláris vizes oldatainak gerjesztési-emissziós mátrix (EEM) és lecsengési görbe méréseket végeztem. Ezeket kiértékelve kimutattam, hogy az Eu^{3+} emissziójának az $\text{Eu}^{3+}/\text{TTA}$ komplexhez viszonyított nagyobb intenzitása a fenantrolin kettős szerepének következménye. Igazoltam, hogy az irodalomban általánosan elterjedt magyarázat - az Eu^{3+} emittáló szintjét árnyékoló hatás - mellett a fenantrolin hatékonyan árnyékolja a TTA, energia-átadásban résztvevő nivóit is.
4. Az $\text{Eu}^{3+}/\text{TTA}/\text{o-Phen}$ összetett komplex alkoholos oldatában lejátszódó intramolekuláris energia-átadásban, a $\text{TTA} \rightarrow \text{Eu}^{3+}$ transzfer hatásfokának meghatározásához - mely tisztán lumineszcencia spektroszkópiai úton nem határozható meg - termális lencse módszerű mérőelrendezést terveztem, állítottam össze és vele méréseket végeztem. A méréseredmény kiértékeléséhez a konkrét mintában lejátszódó energia-átadás esetére a termális lencse jelet leíró modellt állítottam fel. Ezt alkalmazva kiszámítottam a $\text{TTA} \rightarrow \text{Eu}^{3+}$ energia-átadás hatásfokát.
5. $\text{Eu}^{3+}/\text{Gd}^{3+}/\text{fahéjsav}$ összetett komplex por mintáiban kimutattam, hogy az ${}^5\text{D}_1$, ${}^5\text{D}_2$, ${}^5\text{D}_3$, L_6 magasabb gerjesztett szintek relaxációja fotoemisszió nélkül,

részben az $^5D_1$ szinten keresztül történik. A szobahőmérsékleti gerjesztési és emissziós szinképek segítségével bizonyítottam, hogy ebben az összetett komplexben nincs töltéstranszfer sáv, mely effektív deaktivációs csatornát jelentene a magasabban gerjesztett Eu^{3+} szintek számára.

6. $\text{Eu}^{3+}/\text{Gd}^{3+}/\text{fahéjsav}$ összetett komplex por minták sorozatán végzett mérésekkel kimutattam, hogy a lanthanida ionok össz-számán belüli kb. 70% $\text{Eu}^{3+}/30\%$ Gd^{3+} arány esetén a legnagyobb az Eu^{3+} emissziós sávjában mért lumineszcencia intenzitás. Ezt az effektust az intramolekuláris mellett fellépő intermolekuláris energia-átadással magyaráztam, megmutatva, hogy ez az $\text{Eu}^{3+}/\text{fahéjsav}$ komplexek közvetlen szomszédságában található $\text{Gd}^{3+}/\text{fahéjsav}$ komplexekről történik. Az IntraMET és az InterMET arányainak értelmezésére modellt állítottam fel.
7. $\text{Eu}^{3+}/\text{Gd}^{3+}/\text{fahéjsav}$ összetett komplex por minták esetén a lanthanida ionok arányától és gerjesztési energiától függő fotokémiai degradációt fedeztem fel, melynek részletes leírását adtam szinképi változásban, időbeli lefolyásban és komplexösszetétel függvényében.
- 8., 9., 10. $\text{Eu}^{3+}/\text{La}^{3+}/\text{fahéjsav}$ mintasorozaton az $\text{Eu}^{3+}/\text{Gd}^{3+}/\text{fahéjsav}$ mintákhoz hasonló (5., 6., 7.) effektusokat mutattam ki. A gerjesztési szinképekben és a fotokémiai degradációban fellépő különbségeket az eltérő kémiai összetétellel magyaráztam.
11. $\text{Sm}^{3+}/\text{Gd}^{3+}/\text{DBM}/\text{DPG}$ összetett komplex vizes oldatában szenzibilizált lumineszcencia jelenséget mutattam ki, és értelmeztem összetett intra-, és intermolekuláris energia-átadással. Méréssorozatokkal meghatároztam a Gd^{3+} , DBM és DPG optimális koncentrációit, melyek esetén a Sm^{3+} fotoemissziója maximális intenzitású. Kimutattam, hogy ez az összetett komplex alkalmas kicsiny koncentrációjú Sm^{3+} mennyiségi meghatározására mintegy 3 nagyságrendet átfogó koncentráció tartományban.
12. Az 1. alatt említett LLS-t porózus Si minták fotoemissziójának vizsgálatában alkalmaztam. Megállapítottam, hogy a porózus Si fotoemissziója időben nem-exponenciális lefolyású. Ns-os időbontású emissziós szinképi mérésekkel kimutattam, hogy a 0-100 ns időtartományon az emissziós szinképen vöröseltolódás jelentkezik, mely a gerjesztett állapotokban bekövetkezett relaxáció következménye (KFKI-ATKI kooperáció).

13. Amorf C-rétegeken végzett gerjesztési-emissziós mátrix (EEM) mérésekkel (PE spektrométerrel) meghatároztam az amorf C lumineszcencia tulajdonságait (KFKI-SZFKI kooperáció).
14. Fotonszámlálást alkalmazó szub-ns időfelbontású mérőelrendezéssel lumineszcencia élettartam értékeket határoztam meg DBMBF₂-n. A -90°C - +70°C hőmérsékleti tartományon végzett mérésekkel adatokat nyertem a DBMBF₂ viszkozitása és súrlódási együtthatója közötti kvantitatív összefüggés számításához (kooperáció a Jyväskylä-i Egyetemmel).
15. Chl *a* aggregációját vizsgáltam pump-probe technikájú, ps-os felbontású abszorpciós lecsengés mérésekkel -90°C - +25°C hőmérsékleti tartományon. A mérésekből rotációs korrelációs időket határoztam meg és ezen adatok alapján három különbözőképpen aggregált specieszt azonosítottunk (kooperáció a Jyväskylä-i Egyetemmel).

AZ ÉRTEKEZÉS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ KÖZLEMÉNYEK, ELŐADÁSOK

- [1] L. Kozma, I. Hornyák, **J. Erostyák**, B. Német:
Study of Fluorescent Properties of Salicyl Acid Derivates in Solutions.
Zsurnal Prikladnoj Spektroskopii, 2 (1990), Tom.53., pp.259–264.
- [2] **Erostyák J.**, Buzády A.:
Lézer impulzus fluoriméter.
JPTE OTKA Regionális Műszerközpont, Műszerleírás. Pécs, (1993).
(Laser pulsed fluorimeter. Janus Pannonius University, National Scientific Research Foundation Regional Measuring Center. System manual. Pécs, Hungary, (1993).)
- [3] **J. Erostyák**, A. Buzády, L. Kozma, I. Hornyák:
Time-resolved luminescence of Eu(III)/Thenoyltrifluoroacetone complex in aqueous micellar solutions.
2nd Symposium on Results of Hungarian Researches in Quantumelectronics, Budapest, Hungary, Oct. 19., (1994), P43.
- [4] **J. Erostyák**, A. Buzády, L. Kozma, I. Hornyák:
Time-resolved luminescence of Eu(III)/Thenoyltrifluoroacetone/Surfactant systems in aqueous solutions.

[5] **J. Erostyák**, A. Buzády, A. Kaszás, L. Kozma, I. Hornyák:
Time-Resolved Study of Intramolecular Energy Transfer in
Eu³⁺, Tb³⁺/β-diketone/o-Phenanthroline Complexes in Aqueous Micellar
Solutions.

Proceedings of the International Conference on Luminescence and Optical
Spectroscopy of Condensed Matter, Prague, Czech Republik, 18-23 aug. (1996).
J. of Lumin., 72-74, (1997) pp. 570-571.

[6] I. Hornyák, **J. Erostyák**, L. Kozma, A. Buzády, A. Kaszás:
Enhanced fluorimetric determination of samarium with dibenzoylmethane and
diphenylguanidine by gadolinium.

4th Symposium on Instrumental Analysis, Graz, Austria, 20-23 May (1997), L8.

[7] **J. Erostyák**:

Investigation of energy transfer channels in Eu-β-diketons.

5th Symposium on Analytical Sciences, Nice, France, 2-4 June (1997), p. 24.

[8] A. Buzády, L. Kozma, A. Kaszás, I. Hornyák, **J. Erostyák**:

Research of new analytical possibilities with time-resolved luminescence
spectroscopy methods.

5th Symposium on Analytical Sciences, Nice, France, 2-4 June (1997), p. 47.

[9] I. Hornyák, **J. Erostyák**, A. Buzády, A. Kaszás, L. Kozma:

Enhanced fluorimetric determination of samarium with dibenzoylmethane and
diphenylguanidine by gadolinium.

Spec. Lett., 30(7), 1475-1783 (1997).

[10] **J. Erostyák**, A. Buzády, L. Kozma:

Intramolekuláris energia-átadás hatásfokának meghatározása termális lencse
módszerrel.

3rd Symposium on Results of Hungarian Researches in Quantumelectronics,
Budapest, Hungary, Oct. 30., (1997).

[11] **J. Erostyák**, A. Buzády, I. Hornyák, L. Kozma:

Sensitized luminescence of Eu³⁺/Gd³⁺/cinnamic acid mixed complex.

J. Photochem. Photobiol. A: Chemistry. (accepted for publication) (1998).

[12] **J. Erostyák**, A. Buzády, I. Hornyák, L. Kozma:

Sensitized luminescence of Eu³⁺/La³⁺/cinnamic acid mixed complex. Comparison
to Eu³⁺/Gd³⁺/cinnamic acid mixed complex.

J. Photochem. Photobiol. A: Chemistry. (under publication) (1998).

[13] É. Vázsonyi, **J. Erostyák**, E. Kótai, I. Bársony:

Improved Photoluminescence of Anodically Oxidized Porous Silicon Layers.

International Workshop on Light Emitting Low Dimensional Silicon Structures,
Lagonissi, Attiki, Greece, 10-12 Oct. (1994).

- [14] É. Vázsonyi, I. Bársony, T. Lohner, M. Fried, **J. Erostyák**, M. Rác, F. Pászti:
Light Emission versus Excitation from Porous Structures in Ion-Implanted Silicon.
Materials Research Society Fall Meeting. Symposium F: Microcrystalline and Nanocrystalline Semiconductors. Boston, MA, USA, Nov 28- Dec 2, Proc. Vol. 358 (1994).
- [15] É. Vázsonyi, G. Jalsovszky, **J. Erostyák**,
J. L. Cantin, M. Schoisswohl, A. Grosman, S. Lebib, C. Ortega, H. J. von Bardeleben:
Anodic Oxidation of p and p^+ type porous silicon: Surface Structural Transformations and Oxide Formation.
EMRS Spring Meeting, Strasbourg, France, May 22-26, (1995)
- [16] J. L. Cantin, M. Schoisswohl, A. Grosman, S. Lebib, C. Ortega, H. J. von Bardeleben, É. Vázsonyi, G. Jalsovszky, **J. Erostyák**:
Anodic oxidation of p - and p^+ -type porous silicon: surface structural transformations and oxide formation.
Thin Solid Films, 276 (1996) pp. 76-79.
- [17] T.O. Harju, **J. Erostyák**, Y.L. Chow, J.E.I. Korppi-Tommola:
Isomerization Reaction and Excimer Formation Kinetics of DBMBF₂.
XVth International Conference on Photochemistry, Paris, France, Jul. 28 – Aug. 2nd, (1991).
- [18] T.O. Harju, **J. Erostyák**, Y.L. Chow, J.E.I. Korppi-Tommola:
The isomerization reaction of electronically excited (dibenzylmethine) borondifluoride in n -alcohols.
Study of microscopic friction and polarity.
Chem. Phys., 181 (1994) pp.259-270
- [19] V. Helenius, **J. Erostyák**, J.E.I. Korppi-Tommola:
Aggregation of Chlorophyll a in Hydrocarbon Solution.
International Symposium on Ultrafast Processes in Spectroscopy, Bayreuth, Germany, Oct. 7-11., (1991),
Inst. Phys. Conf. Ser. No 126: Section VIII. (1992) 623-626.
- [20] M. Koós, I. Pócsik, **J. Erostyák**, A. Buzády:
Amorphous Carbon Luminescence; Excitation and Emission in a Broad Energy Range.
17th International Conference on Amorphous and Microcrystalline Semiconductors. Budapest, Hungary, 25-29 August (1997).
Journal of Non-Crystalline Solids (1998). (accepted for publication)